

Резюме. В статті формулюється проблема истоков научного познания в целом и глубинной психологии в частности, а также предпринята попытка исследования этого вопроса методами психоанализа и аналитической психологии.

Ключевые слова: познание, глубинная психология, психоанализ.

Резюме. У статті формулюється проблема витоків наукового пізнання в цілому і глибинній психології зокрема, а також зроблена спроба дослідження цього питання методами психоаналізу і аналітичної психології.

Ключові слова: пізнання, глибинна психологія, психоаналіз.

© 2013

Л. В. Драгола (м. Ялта)

ВЗАЄМОЗВ'ЯЗОК МЕТАФОРИ З ОБРАЗОМ, СИМВОЛОМ ТА АРХЕТИПОМ

Постановка проблеми. У літературі досить широко вивчалися категорії метафори, образу, символу та архетипу, тим не менше недостатньо висвітленні взаємозв'язки між ними, що і визначило тему статті.

Мета статті: дослідити особливості взаємозв'язку метафори з образом, символом та архетипом.

Виклад основного матеріалу. Досліджуючи проблему метафоричності глибинного пізнання психічного, важливо враховувати спільні характеристики метафори з образом, символом та архетипом, а також єдність образу і слова, які складають невербальний та вербальний аспекти. В метафорі досвід особи може набувати символічного вираження в його полізначності, що вказує на її інтеграцію із символом. Проф. Н. Ф. Каліна стверджує, що «в психотерапії метафора – один з основних засобів структурування досвіду» [4]. «Терапевтичні властивості метафори зумовлені її семіотичними особливостями: злиттям образу і значення, контрастом із буденною назвою або позначенням суті предмета, категоріальним «зсувом», актуалізацією випадкових асоціацій, неможливістю буквального перефразовування, дифузністю значення, можливістю різноманітних інтерпретацій, апеляцією до уяви та інтуїції, а не до знання і логіки, вибором найкоротшого шляху до визначення сутності об'єкта» [там само, с. 155].

Аналіз літератури вказує, що метафоризація пов'язана з уявним планом утворення образів і смислів, які в буквальному розумінні не існують, вони контекстно та переносно символізують інші смисли, ніж це презентує метафоричний образ. Метафора залежить від індивідуального досвіду суб'єкта та імпліцитно виявляє його зміст, що потребує експлікування в діалогічній взаємодії з респондентом.

Однією з особливостей метафори, що робить її засобом впливу на особу, є здатність переведення складних і не завжди доступних розумінню понять (які потребують допоміжних пояснень) у більш прості і конкретні форми. Метафора дає змогу вийти за межі абстрактних матерій і перевести думку в чуттєву (емпіричну) форму, яка безпосередньо переживається суб'єктом.

Віднесення чого-небудь до розряду метафори означає сказати щось про значення, яке в ній приховане. Завдання теорії метафори – сформулювати правила переходу від буквального смислу до метафоричного (тобто переносного) і навпаки – відриваючись від метафоричного образу, перейти до прихованого його значення, що передбачає звуження його полізначності. Інакше кажучи, глибинне пізнання розкриває переносний (метафоричний) зміст в процесі діалогічної взаємодії з респондентом, інтерпретація якої сприяє проникненню в недосяжний від самого початку зміст.

Зупинимось детальніше на поняттях образу, символу та архетипу.

Слово «образ» в психологічному словнику (за редакцією В. І. Войтенка) пояснюється як: «результат суб'єктивного відображення людиною навколишньої дійсності, представлений в ідеальному плані. Спостерігається поєднання просторової організації, реальної структури і часової динаміки відображуваного явища» [9, с. 105]. В словнику по аналітичній психології ««образ» – контекст, в який закладено символ, як особистий, так і колективний» [3, с. 142]. З огляду на контекстність глибинного пізнання, без образного матеріалу воно було б неповноцінним.

В психологічній науці категорія образу є широковживаною. Вивчення образу має значення для теоретичних основ психології, теоретичних позицій спеціальних психологічних дисциплін та рішення практичних і прикладних задач сучасної психології.

Історичний шлях психологічного вивчення образу співпадає з історією зародження і розвитку психології як науки. Перші принципові позиції розгляду образу були закладені ще в античній філософії такими дослідниками як Платон, Аристотель, Августин, Хома Аквінській та ін. На науковому етапі розвитку психології категорія образу знаходиться в «просторі» наукової діяльності практично всіх основних психологічних напрямів (І. Кант, Бодлер, І. Г. Фіхте, Ф. В. Шеллінг, В. Вундт, Е. Тітченер та ін.) [17]. До вивчення проблематики образу звертались такі вітчизняні вчені-психологи як: С. Л. Рубінштейн, А. Н. Леонтьєв, П. Я. Гальперін, Б. Г. Ананьєв, Л. С. Виготський, В. П. Зінченко та ін..

Категорія образу отримала особливий поштовх до розвитку завдяки психоаналізу. Досліджуючи природу несвідомого і його роль в психічному розвитку, З. Фрейд звертається до аналізу психічних образів. З. Фрейд розглядає образи, що презентує пацієнт, як специфічне відтворення в свідомості інстинктів і потягів. Психічні образи, в його розумінні, пов'язують людину не з об'єктивною реальністю, через внутрішній світ суб'єкта, що відображає його підводні течії і колізії. З. Фрейд відводить образам роль репрезентаторів патологічних зон в особистій сфері суб'єкта.

Головними методами дослідження несвідомого стають метод вільних асоціацій і метод аналізу сновидінь, в яких робота з образами є основним засобом і, по суті, єдиною можливістю виявити прояви несвідомого в психічному житті. Разом з тим, З. Фрейд в своїх роботах практично не використовує поняття «образ», хоч за змістом йому відповідають образи сновидінь та уява, враження, переживання та ін..

З. Фрейд відносить образи до області, що знаходиться між двома окремими психічними підструктурами – свідоме і несвідоме, що відповідає ідеї «образ – є мостом між двома парами протилежностей». Говорячи інакше, образ має здатність цілісно виражати внутрішню суперечність суб'єкта. Проте функцію образу З. Фрейд бачить по іншому: в психоаналізі образ постає як транслятор спотворених реалій дійсності, представлених у внутрішньому (несвідомому) світі людини [14].

В середині ХХ століття виникає новий напрям психологічної науки – когнітивізм, предметом якого стає організація і функціонування внутрішніх розумових процесів (процес переробки інформації). В когнітивізмі «образ» розуміється як спосіб «репрезентації в думці суб'єкта відсутнього об'єкту або події» [12, с. 252.]. Основною задачею образу є збереження в пам'яті подій і явищ реальності у вигляді деякої «картинки в голові», «проекції сцен з реального світу» [12]. З огляду на це можна стверджувати, що метафора презентується через певний образ, який респондент створює виходячи з власного досвіду.

Оскільки поставлена в статті проблема досліджується в царині психодинамічної теорії та відповідної методології, що передбачає розуміння психічного в його цілісності «свідоме – несвідоме», важливою є спонтанна активність суб'єкта в процесі пізнання. Ми приймаємо означення метафори, введеному В. В. Зеленським, який розкриває її як «визначення одного шляхом звернення до образу іншого» [3, с. 130].

Відповідно до тем і статті використовувались такі засоби глибинного пізнання, які забезпечували образність спонтанної самопрезентації суб'єкта (що наближує до «мови» несвідомого). Саме образність є однією з характеристик метафори. Завдяки процесуальній діагностиці та діалогічній взаємодії з респондентом метафоричність образу зливається проективною ідентифікацією (термін М. Кляйн). Саме ідентифікація з образом – чи то ліпка фігур-презентантів, чи використання малюнка (авторського або неавторського), не тільки створює відчуття захищеності для респондента, але й відкриває перспективи пізнання глибинних ракурсів психіки, через діалогічну взаємодію з ним.

Категорія образу взаємопов'язана з символом, що має декілька значень: – матеріальний знак, що замінює поняття, чи абстрактний знак поняття, – образ, що характеризується багатозначністю змісту, що замінює як знак ряд уявлень. Символ – «предмет чи дія, що слугує умовним знаком чого-небудь» [8, с. 707], та ін.

Проблему вираження змісту несвідомого завдяки символів досліджувала І. В. Євтушешко, яка в своїй дисертації зазначала: «Реальне значення символів недоступне свідомості і стає відомим через сновидіння чи малюнок, які піддаються інтерпретації. Символи, з одного боку, прагнуть бути зрозумілими, а з іншого – слугують для маскування неусвідомлюваного змісту. Однією з важливих рис символів є полізначність, тобто в процесі інтерпретації символ виражає кілька змістів, які не виключають один одного» [2, с. 12].

У науковій літературі репрезентовано різні спроби класифікації символів (див. праці З. Фрейда [15], Е. Фрома [16], К. Г. Юнга [21] та ін.). Так, З. Фрейд виділив два типи символів: універсальні – ті, які можна зустріти в багатьох сновидіннях, що є типовими; та інші символи, що мають індивідуальне походження, як вияв досвіду окремої людини. Останні існують необмежено, саме тому їх неможливо однозначно трактувати [15]. К. Г. Юнг розглянув універсальні символи, які є колективними уявленнями і породжені первісними сновидіннями та фантазіями [19; 20; 18].

О. Ф. Лосєв виділив наступні ознаки, властиві символу: він завжди є певного роду узагальненням; містить певну ідею, що виявляється законом його будови; є упорядкованим образом; внутрішньо-зовнішньою виразністю речі, її знаком; за своїм безпосереднім, візуалізованим змістом не співпадає з тим змістом, що означає [5].

Дослідження О. Ф. Лосєва показали, *що і в символі, і в метафорі ідея предмету (об'єкту) і образу предмету пронизують одна одну, і в цьому їх схожість*. Дослідник вказує: «В метафорі немає того загадкового предмету, на який її ідейна образність тільки указувала б як на щось для неї стороннє» [6, с. 153]. «...якщо символ не є метафорою, то він взагалі не є тропом» [6, с. 156]. Крім цього, О. Ф. Лосєв наголошував на оригінальності, несподіваності самої метафори. «Метафора не вказує ні на який інший предмет, окрім себе. Вона вже сама по собі є предметом самодостатнім і достатньо глибоким, щоб його довго розглядати і в нього вдумуватись, не переходячи ні на які інші предмети» [6, с. 156].

О. Ранк та Х. Закс стверджували, що символ є засобом вираження несвідомого, розуміючи під ним «особливий вид непрямого зображення, що відрізняється від близьких йому форм вираження змісту в образах – від метафори, порівняння, алегорії, натяку і т.д. Символ являє собою в певному розумінні ідеальне поєднання усіх цих форм вираження; він є наочною заміною чого-небудь скритого, з чим він має загальні зовнішні ознаки чи внутрішній асоціативний зв'язок» [10, с. 36].

За З. Фрейдом, символи маскують несвідомі бажання чи конфлікти через дію механізмів заміщення, згущення, натяку. З символом пов'язані механізми символізації, які описував З. Фрейд в своїй праці «Тлумачення сновидінь». В контексті психодинамічної теорії механізми символізації досліджувала Т.С.Яценко та її послідовниця К.А.Бабенко, що презентовано у відповідній дисертаційній роботі. Дослідниця зазначала: «Теоретико-емпіричний аналіз матеріалу, отриманого в процесі глибинно-психологічної корекції за методом АСПН, дозволив виявити наявність базових механізмів символізації (згущення, зміщення, натяк, генералізація, локалізація та інших) і ситуативних форм прояву механізмів символізації змісту несвідомого» [1, с. 197]. Т.С.Яценко зауважує, що найважливіше значення символу полягає в тому, що він є утворенням, яке «не має чітких раціональних меж, виконує ірраціональну функцію в об'єктивуванні латентного змісту» [25, с. 81].

В дослідженнях К.Г.Юнга підкреслюється, що саме символи забезпечують ірраціональне поєднання протилежностей (свідомого і несвідомого), оскільки «спонтанно продукуються несвідомим та імплікуються свідомістю» [22, с. 290]. К.Г.Юнг зазначав, що «неможливо обговорювати проблему символотворення без посилань на інстинктивні процеси, оскільки саме з них символ черпає свою мотиваційну потужність» [22, с. 235]. На його думку, «символи не є алегоріями чи знаками: вони являють собою образи змістів, які більшою частиною є зверх свідомості (трансцендентні)» [24, с. 91]. К.Г.Юнг також підкреслював, що символотворення є природним процесом.

К.Г.Юнг вважав, «що вся картина нашого психічного світу, опосередкована символами». На думку К.Юнга вираження архетипу є основною роллю, місією символу. Архетипи пов'язані з метафорою, зокрема, він визначив архетипи – як метафоричні прототипи. Для К.Юнга архетип – це «живі психічні сили» не менш реальні, ніж фізичне тіло. Метафора – це «одяг для архетипів» [19, с. 213]. Емпіричний матеріал дозволяє стверджувати, що ця «живість» є не даною, а заданою, що й слугує основою для ви будови з респондентом діалогічної взаємодії, в основі якої лежить образно-метафоричний образ (ліпка, малюнок).

Метафоричність з самого початку і маскує, і презентує зміст архетипів. Термін «архетип» («первинний стародавній текст», «первинна модель», «оригінал, прообраз» – лат.) став центральною ланкою юнганського психоаналізу. В різний час К.Г.Юнг визначав «архетип» по-різному: як образ, несвідомі форми, схеми, що мають міфологічний зміст як інстинкт [19].

Архетип (від гр. *archetipos* – прототип) – термін аналітичної психології, її центральне поняття. Позначає суть, форму і спосіб зв'язку унаслідкованих несвідомих прототипів і структур психіки, що переходять з покоління в покоління. Архетипи забезпечують основу поведінки, структурування особистості, розуміння світу, внутрішню єдність та взаємозв'язок культури і взаєморозуміння. Інакше говорячи – загальні, апіорні, психічні та поведінкові програми [3].

Архетипи – це початкові, загальнолюдські образи та мотиви; найдавніші форми уявлення людства; це інстинкти, що виражені та представлені у свідомому через образи [7; 23]; «це успадкована можливість розрізняти і переживати типи, чи майже універсальні ситуації, моделі поведінки» [13, с. 15].

Архетип, як зазначав К.Г.Юнг, представляє деякі біологічно і культурно обумовлені (але не успадковані) патерни поведінки, що мають формальну нагоду проявлятися в психічній реальності. «Архетип – це скелет, який повинен «обрости м'ясом» особистого досвіду» [18, с. 106]. Архетип складається з двох головних частин: форми (схеми) і енергії, яка актуалізує форму у разі наповнення її змістом.

Змістом архетипу, вважає К.Г.Юнг, виступають архетипні образи, що дозволяють наповнити архетип матеріалом особистого досвіду, а, отже, зробити його усвідомлюваним. «Першорідний образ можна вважати визначеним за змістом, тільки коли він осмислюється і таким чином наповнюється матеріалом свідомого досвіду» [18, с. 180].

Проф. Т.С.Яценко відмічає, що архетипи – це не лише здатність психіки передавати зміст в образах, а й можливість слідувати за внутрішнім порядком психічного. Зміст несвідомого виражається за допомогою архетипів, які мають символічну природу, її лише потрібно дешифрувати в процесі діалогічної взаємодії з респондентом та інтерпретації її результатів [26; 27].

Архетип є одним із вроджених інстинктів, що забезпечує образну передачу змісту за допомогою символів, візуалізація яких задається колективним несвідомим. Архетипна символіка загалом є простою та відзначається архаїчним характером, що відображає індивідуально-неповторний досвід суб'єкта. Архетип приходить на допомогу в тих випадках, коли об'єктивування інформації ускладнюється «табу», що пов'язано з едіпальними обмеженнями активності в напрямі чуттєвого єднання. Незважаючи на те, що суб'єкт не усвідомлює її смислове навантаження, вона (залежність) програмує подальше його життя шляхом дієвості механізмів

заміщення, компенсації тощо. Едіпова залежність зумовлює виникнення внутрішніх суперечностей на несвідомому рівні та знаходить вираження в архетипній символіці, яка набуває індивідуально-неповторний зміст.

Архетипна символіка пов'язана, в своєму візуалізованому і смисловому ракурсах, з колективним несвідомим, що при усій універсалізації несе індивідуалізоване навантаження. Важливо підкреслити, що символ можна інтерпретувати по-різному, проте звуження полізначності здійснюється завдяки виявленню логічних ланцюгів в поведінковому матеріалі, що й «висікають» параметри визначеності символічного змісту образів конкретної особи.

Взаємозв'язок метафори з образом, символом та архетипом досліджувався нами завдяки введенню прийомів: «Казка про власне життя», «Психоаналіз комплексу тематичних малюнків», «Метафорична презентація суб'єкта в ліпці» та ін. Метафоричні образи казок, які вивчав український вчений В.Л. Солодухов [11], наповнюються у кожної особи особливим змістом і смислом, пізнання якого сприяє реконструюванню примітивних структур психіки через реінтеграцію самосприйняття та розуміння сутності внутрішньої суперечності психіки. В метафорах, які проявляються в казках є дві важливі особливості: по-перше, захищеність людини, яка її продукує (метафора допомагає доторкнутися до проблем дитинства контекстно, опосередковано); по-друге, метафора часто діє на рівні несвідомого і психокорекційно впливає на людину навіть без її раціональної причетності до результатів поведінки. При цьому співпадіння семантичних просторів внутрішнього світу суб'єкта і казки є внутрішнім процесом. Лише в цьому випадку казка реалізує свої розвивально-корекційні функції. Цю проблему досліджував в психодинамічній парадигмі В. Л. Солодухов [11]. Архетипи іманентно причетні до досвіду людини, що пов'язаний із емотивно значимими аспектами життя: народження, любов, шлюб, материнство, розлука, смерть. Вони несуть заряд енергії, який знаходить втілення в активності, зміст якої потребує інтерпретації. «Архетип, – вважає К. Г. Юнг, – це своєрідна готовність знову репродукувати ті ж самі, чи схожі міфічні уявлення..., це відбитки суб'єктивних реакцій, що багаторазово повторюються..., але водночас, це сили і тенденції до повторення того ж самого досвіду» [19, с. 110].

Якщо архетип – це універсальний механізм синтезування змісту свідомої і несвідомої сфер психіки в символічній формі, то метафора сприяє вербальному пропрацюванню символу в діалогічній взаємодії із суб'єктом.

Висновки. Подана стаття містить результати дослідження взаємозв'язку метафори з образом, символом та архетипом, а саме:

- метафора може презентуватись через певний образ, який респондент створює (відтворює) користуючись власним досвідом;
- в символі, і в метафорі ідея предмету (об'єкту) і образу предмету пронизують одна одну, і в цьому їх схожість;
- зміст метафоричності виражається за участю архетипів. Архетип є одним із вроджених інстинктів, що забезпечує образну передачу (перекодування) психічного змісту за допомогою символів, візуалізація яких задається колективним несвідомим та особистим досвідом суб'єкта;
- виявленню взаємозв'язків метафори, образу, символу та архетипу сприяли прийоми візуалізації психічного.
- в статті підкреслено важливість діалогічної взаємодії з респондентом для «оживлення» матеріалізованих, образно-символічно-архетипних самопрезентацій суб'єкта.

Література:

1. Бабенко К. А. Взаємозв'язок механізмів символізації змісту несвідомого (на матеріалі психоаналізу комплексу тематичних психомалюнків): дис. канд. психол. наук: 19.00.07 «Вікова та педагогічна психологія» / Бабенко Катерина Анатоліївна. – Київ, 2007 – 390 с.
2. Євтушенко І.В. Роль архетипної символіки у вираженні інтимних почуттів суб'єкта до близьких йому людей (на основі дослідження міфів, казок та психомалюнків): дис. канд. психол. наук: 19.00.07 «Вікова та педагогічна психологія» / Євтушенко Ірина Володимирівна. – Київ, 2004 – 390.
3. Зеленский В. В. Толковый словарь по аналитической психологии (с англ. и нем. эквивалентами). / В. В. Зеленский – С-Пб.: Б&К, 2000. – 324 с.
4. Калина Н. Ф. Основы психотерапии / Н.Ф.Калина. – К.: Ваклер, 1997. – 272 с.
5. Лосев А.Ф. Логика символа // А.Ф. Лосев. Философия. Мифология. Культура. – М.: Политиздат, 1991. – С. 247–274.
6. Лосев А.Ф. Проблема символу і реалістичне мистецтво.
7. Нойман Э. Происхождение и развитие сознания. – М.: Рефл-бук; К.: Ваклер, 1998. – 464 с.
8. Ожегов С.И. Словарь русского языка. – М.: Советская Энциклопедия, 1964. – 900 с.
9. Психологічний словник / За ред. В.І. Войтенка. – К.: Вища школа, 1982. – 215 с.
10. Ранк О., Захс Х. Значение психоанализа в науках о духе // О. Ранк Миф о рождении героя. / Пер с англ. – М.: Рефл-бук; К.: Ваклер, 1997. – С. 21 – 154.

11. Солодухов В. Л. Метафоричність казки як засіб активного соціально-психологічного навчання : автореф. дис. на здобуття наук. ступеня канд. психол. наук : спец. 19.00.07 "Педагогічна та вікова психологія" / В. Л. Солодухов – Івано-Франківськ, 2006. – 20 с.
12. Солсо Р. Когнитивная психология. – СПб.: Питер, 2002. – 592 с.
13. Стюарт В. Работа с образами и символами в психологическом консультировании / Пер. с англ. Н.А. Хмелик. – М.: Класс, 1998. – 384 с.
14. Фрейд З. Психология бессознательного: сборник произведений – М.: Просвещение, 1989.
15. Фрейд З. Толкование сновидений. – К.: Здоровья, 1991. – 382 с.
16. Фромм Э. Забытый язык. – М.: Республика, 1992. – С. 179 – 298.
17. Шульц Д., Шульц С. История современной психологии. СПб., 2002.
18. Юнг К.Г. Алхимия снов. СПб., 1997
19. Юнг К. Г. Архетип и символ / К. Г. Юнг; пер. с англ. А. В. Мантов. – СПб.: Ренессанс, 1991. – 448 с.
20. Юнг К. Г. Либи́до, его метаморфозы и символы. – СПб.: ВЕИП, 1994. – 210 с.
21. Юнг К.Г. О психологии бессознательного. Собрание сочинений. Психология бессознательного/ Пер. с нем. – М.: Канон, 1994. – 320с.
22. Юнг К.Г. Ответ Иову / Пер. с нем. – М.: АСТ, Канон+, 1998. – 384 с.
23. Юнг К.Г. Психология бессознательного. – М.: Наука, 1994. – 320 с.
24. Юнг К.Г. Тавистокские лекции. // Юнг К.Г. Символическая жизнь; пер. с англ. – М.: Когито-центр, 2003. С. 9–196.
25. Яценко Т. С. Інтеграція та дезінтеграція як механізми психокорекції // Педагогіка і психологія. – 1996. – № 1. – С. 3–9.
26. Яценко Т. С. Проблема пізнання індивідуальної неповторності архетипної символіки в контексті психодинамічної теорії / Яценко Т. С. // Актуальні проблеми психології: Зб. наукових праць Інституту психології ім. Г. С. Костюка НАПН України. Т. 1. – К.: Вид. «А.С.К.», 2010. –С. 322 – 332.
27. Яценко Т. С. Психологічні основи групової психокорекції. Навчальний посібник. – К.: Либідь, 1996. – 264 с.

Резюме. У статті конкретизовано взаємозв'язок метафори з образом, символом та архетипом, розкрито методи експлікативного самопізнання.

Ключові слова: метафора, образ, символ, архетип.

Резюме. В статье конкретизированы взаимосвязь метафоры с образом, символом и архетипом, раскрыты методы экспликативного самопознания.

Ключевые слова: метафора, образ, символ, архетип.

Summary: The article specifies the mutual connection between the metaphor and the image, the symbol and the archetype; and discovers the methods of explicating self-knowledge.

Key words: metaphor, image, symbol, archetype.

© 2013

Б. Б. Іваненко (м. Ялта)

ФІЛОСОФСЬКО-ПСИХОЛОГІЧНЕ ЗНАЧЕННЯ СИМВОЛУ В ПОЄДНАННІ З АРХЕТИПОМ

Сутнісний зміст. Проблема символу та його змістової наповненості здавна цікавила людство. У науковій літературі ця категорія розглядається в аспекті здатності виражати складний філософський та психологічний зміст. Адже символ презентує певну статистику буття: він проникає в усі рівні реальності, поєднує кінцеве й безкінечне, виявляє існуючі у світі принципи, ідеї, змісти. Ми зупинимося на тих аспектах символу, що пов'язані з його здатністю поєднувати у своєму змісті й формі статистику й динаміку.

Мета статті: дослідити філософсько-психологічне значення символу та представленість цієї проблеми у науковій літературі.

Символ (від грец. *symbolon*) – ознака, прикмета, знак, зміст і предмет якого розкриваються через його інтерпретацію [5, 720 – 721]. У науковій літературі символ трактується як діалектична єдність індивідуального й загального (філософія); поєднання інтелектуального, ідейного початку й емоційної оцінки, що являє собою єдність схеми й алегорії та слугує вираженню суті явища під певним кутом зору (Гете, Ф. Бассін та ін.); засіб прояву несвідомого у свідомій сфері психіки (глибинна психологія); слова, що вказують на реалії надособистісної сфери та сприяють виявленню аналогій між зовнішнім і внутрішнім світом шляхом чуттєвого досвіду (Р. Ассаджолі); елементи зовнішньої стосовно людини реальності, які набувають певної значущості для людини – ментального значення (Р. Д'Андрад, С. Лурье). Символ пов'язаний з природою образу та виражає певну художню